

Коппель О.А.,* Батурін О.**

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

The article is dedicated to the one of the most important problems of human writes and theoretical models of its investigation . Special attention is paid to investigation of the paradigm of world order, methods and up-to-date status of this problem.

Дослідження проблеми захисту прав людини в контексті еволюції організації міжнародних систем потребує визначення етимології самого терміну «організація» і підходів до її дослідження. В найзагальнішому розумінні під організацією (від франц. *organisation*) розуміється, по-перше впорядкування, налагоджування, розбудова, приведення в систему будь-чого; по-друге, будова, взаємозв'язок, співвідношення частин єдиного цілого, по-третє, добровільне об'єднання, союз заради досягнення спільних цілей. Різні підходи до розуміння явища організації та її типів містяться в працях М.Вебера, Н.Віннера, У.Росс-Ешбі, У.Тоффлера, О.О.Богданова, І.Пригожина, Е.Г.Юдіна, М.М.Амосова та ін. Не поглиблюючись в деталі численних теорій, погодимось з точкою зору М.О.Косолапова, який пропонує розглядати організацію як явище в трьох аспектах:

- як певний порядок на відміну від хаосу – від, тип такого порядку, тобто організації;
- як процес руху до певного порядку, тобто, постійно зростаючий відхід від хаосу – стадія, етап, фаза, організація; Такий відхід може бути стихійним, спрямованим або змішаним;
- як проміжний стан, досягнутий та утримуємий в ході цього процесу – рівень організації [1].

Оскільки зміст обумовлює розвиток форми, вважаємо, що теорія міжнародного порядку досліджує форму як зовнішнє упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту.

Взаємозалежність впорядкування міжнародних відносин та захисту прав людини завжди була актуальною. Виникаючи як явище, міжнародні (праміжнародні) відносини являли собою, за образним порівнянням М.О.Косолапова, «дике поле», в якому не діяли жодні закони і влада. Основними формами взаємодії були обмін (торгівля) та збройні зіткнення (війни). В результаті вступу людей в економічні, юридичні, політичні, торгові та інші відносини поступово формуються звичаї торгових обмінів, війн та миру, підтримання «дипломатичних» контактів, захисту прав людини. Формуються перші «міжнародні порядки» - в стародавніх імперіях, система грецьких полісів тощо, тобто стійкі стани найважливішої для даної епохи, періоду частини міжнародних відносин.

З часом такі періоди набувають характер деякого міжнародного, а із становленням капіталістичних відносин – світового порядку. В такому розумінні міжнародний порядок

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студент IV курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

можна визначити як чітко ідентифікований за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі період, на протязі якого залишаються незмінними склад системостворюючих суб'єктів міжнародних відносин; конфігурація зв'язків, відносин та взаємодій між ними; межі і можливості, які цей порядок об'єктивно встановлює для всіх інших суб'єктів і учасників системи міжнародних відносин.

Світове співтовариство та його члени не можуть діяти інакше, ніж на основі традицій, звичаїв чи норм міжнародного права. В цьому співтоваристві його учасники добровільно погоджуються визнавати придатність таких норм до кожного окремо і до всього співтовариства в цілому на рівній основі. Подібна схема в ідеалі має базуватись на добрій волі держав підтримувати такий порядок [2].

В той же час функціонування світового співтовариства пов'язане перш за все з інтересами держав і наслідками реалізації цих інтересів для всього співтовариства. З'являється рівнодіюча інтересів, а в ряді випадків – баланс сил з конкретної проблеми чи у світі в цілому. Міжнародний порядок в такому випадку виступає як стан динамічної рівноваги системи міжнародних відносин. Але стан рівноваги постійно піддається впливу різних факторів, перш за все прагненню держав, великих соціально-економічних, політичних, ідеологічних та релігійних систем порушити цю рівновагу на свою користь.

Терміни «міжнародний порядок» («international order») та «світовий порядок» («world order») вводиться в науковий обіг на межі XIX-XX століття, що пов'язують з назвою книги Х.Уельса, члена заснованого в 1884 році в Лондоні Фабіанського товариства, в якому широке коло інтелектуалів-соціалістів обговорювало різноманітні соціальні і політичні питання, включаючи права людини. Фабіанський підхід до політичних дій базувався на необхідності раціонального планування [3].

В політичну лексику вони увійшли в XX столітті. До них зверталися В.Вільсон і Ф.Д.Рузвельт, У.Черчілль і Й.Сталін. У звітах конгресу США від 1940 р. була опублікована стаття Дж.С.Александера «Новий світовий порядок», у якій містився заклик до створення «всесвітньої федерації» як форми подолання конфліктності на глобальному рівні. У 1947 р. Американська освітня асоціація закликала до встановлення справжнього світового порядку, в якому національний суверенітет буде підпорядковано світовій владі. У 1948 р. в журналі «Foreign Affairs» британець Г.Батлер надрукував статтю «Новий світовий порядок», у якій закликав нації поступитись своїм суверенітетом задля ефективної діяльності ООН [4]. В 1967 р. в журналі «Foreign Affairs» до створення «нового світового порядку» закликав Р.Ніксон. Вживання терміну було пов'язано і з Рухом неприєднання, зокрема діяльністю «Групи 77. Питання формування «нового світового порядку» і захисту прав людини активно обговорювалось в науковій літературі після Кувейтської кризи 1990-1991 рр., розпаду СРСР. Згадаємо найбільш відому статтю Д.Найя «Який новий світовий порядок?», надруковану в журналі «Foreign Affairs» [5].

Приходимо до висновку, що поняття «міжнародного порядку»(International order) потрібно відрізнити від «світового порядку»(World order). Звернемося до аналізу основних підходів, які визначають їх зміст і співвідношення, зокрема у контексті прав людини.

Традиційно поняття «міжнародного порядку» пов'язують з міждержавними відносинами, що не передбачає втручання держав у внутрішні справи інших держав, права людини.

Світовий порядок найчастіше розглядають як прийнятий всіма устрій, що виник в результаті відмови кожного від абсолютного суверенітету з метою врахування загальнолюдських інтересів і цінностей, прав людини, як правовий устрій світу шляхом політичної форми .

За такими умовами міжнародний (міждержавний) порядок може існувати і без наявності світового порядку. Він перейде в якісно новий стан «світового порядку» лише

тоді, коли до процесу порядкуутворення будуть залучені абсолютно всі суб'єкти міжнародної системи, а відносини поміж ними будуть регулюватися за допомогою єдиних для всіх норм, правил і механізмів підтримки цього порядку на основі критеріїв, що відповідають потребам усі членів світового співтовариства. Як вважає К.Ясперс, світовий порядок є загальноприйнятим устроєм, який виникає внаслідок відмови кожного від абсолютного суверенітету[6].

В такому розумінні світовий порядок є вищим, глобальним рівнем структурної організації міжнародних відносин. Світовий порядок неможливий без створення ефективних процедур міжнародної співпраці, які передбачають особливий міжнародний порядок, що відповідає загальним основним цілям і цінностям усіх держав та їх громадян. Отже, йдеться про відмінності між правами держав і правами людини, змістом світового порядку є базові потреби людства. Міжнародний порядок в такому розумінні є ядром світового порядку.

Інші дослідники, зокрема Р.Ренгер, вважають, що світовий порядок втілює моделі людської діяльності, які забезпечують елементарні або головні цілі суспільного життя людства в цілому. Міжнародний порядок втілює моделі поведінки, пов'язаної з головними завданнями співтовариства держав або міжнародного співтовариства [7].

Таким бачиться зміст поняття світового порядку в його теоретичному вигляді. Однак на практиці сучасна міжнародна система поки що існує в межах порядку більш низького організаційного рівня, який втілює всю різноманітність складових елементів міжнародної системи, у тому числі існуючі поміж ними протиріччя як ідейно-культурної, цивілізаційної та конфесійної природи, так і військового, геополітичного, економічного та теологічного походження. Світовий порядок поки що знаходиться в зародковому стані переходу від теоретичної моделі до практичної організації.

В матеріалах ЮНЕСКО термін «міжнародний порядок» використовується в трьох різних значеннях: як організований тип міжнародних відносин; як система цінностей; як юридична структура.

В науковій літературі висловлюються різні погляди щодо змісту поняття «міжнародний порядок». Американський дослідник Л.Міллер вважає, що головною ознакою порядку є присутність у світовій системі деякого ґрунтового принципу, яким свідомо або стихійно керувалися б держави. В своїй праці «Глобальний порядок» він висловлює точку зору, що з середини ХУП ст. і до Першої світової війни в світі існував Вестфальський порядок, заснований на принципі дозволяємості (*laisser-faire*) як невторчання. Цей принцип, за Л.Міллером, передбачав відмову кожної держави від постійних зовнішньополітичних зобов'язань і одночасно від спроб заважати іншій державі у здійсненні її завдань в тих випадках, коли це не загрожує життєво важливим інтересам першої держави. Антиподом цьому принципу Л.Міллер вважав принцип міжнародного регулювання, запропонований В.Вільсоном в 1918 р., який знайшов своє подальше втілення в «інтервенціоніській» політиці Ліги Націй, ООН, США і НАТО [8].

На відміну від нього, більшість авторів схиляється до бачення порядку як втілення розумно-обмежувального початку у зовнішній політиці держав та їхніх взаємовідносинах, пов'язуючи з функцією такого обмеження зміцнення стабільності світової системи.

Британський дослідник Р.Купер запропонував кілька можливих інтерпретацій міжнародного порядку: по-перше, таким може вважатися переважаючий тип зовнішньополітичної поведінки держав (*pattern of action*), незалежно від того, служить він упорядкуванню або дезорганізації системи; по-друге, порядок може означати певну форму стабільності й цілісності системи; по-третє, порядок можна розуміти як правила, які упорядковують системою й підтримують її у стані стабільності, їх моральний зміст [9].

Г.Кіссінджер висловлював точку зору, що мир неможливо забезпечувати без рівноваги (структурне розуміння), а справедливість без самообмеження (поведінкове розуміння) [10].

За визначенням Г.Х. Шахназарова, світопорядок – це сукупність домінуючих в міжнародних відносинах політичних принципів, правових норм і умов економічного обміну, які формуються під впливом об'єктивних процесів суспільного розвитку і співвідношення соціальних сил в кожній історичній епосі, і являє собою результат взаємодії держав та інших учасників міжнародного життя (міжнародні рухи, світова суспільна точка зору, міжнародні організації). Світопорядок, в свою чергу, здійснює вплив на хід наслідки подій у світі, їх загальну тенденцію [11].

На підставі вищенаведених точок зору, О.Д. Богатуров запропонував «комплексне» визначення «порядку». Під порядком ним розуміється система міждержавних відносин, які регулюються сукупністю принципів зовнішньополітичної поведінки (за Х.Буллом); узгоджених на основі конкретних постанов (за Р.Купером); набору санкцій за їх порушення, які визнаються моральними та припустимими (за Н.Ренгером); потенціалу вповноважених країн чи інститутів виконувати ці санкції (за Г.Кіссінджером); політичній волі країн використовувати цей потенціал [12].

Враховуючи відсутність єдиної точки зору у визначенні міжнародного порядку як серед науковців, так і серед громадських діячів, узагальнимо основні підходи до тлумачення цього поняття: сукупність юридичних норм; міжнародна стабільність; збереження статус-кво у відношеннях між державами; система міжнародних угод, яка узаконює баланси сил після найбільших політико-військових трансформацій (війни, розпад держав, об'єднання держав): конфігурація кордонів, структура дво- та багатосторонніх відносин, права власності, сфери впливу, зони інтересів, інструменти безпеки, правила підтримання миру, принципи взаємодії; організація міжнародних відносин, спрямована на забезпечення основних потреб міжнародних акторів, їх існування, функціонування, гарантування безпеки.

Виходячи з певної невизначеності категорій «міжнародний» та «світовий порядок», наявності різних точок зору відносно їх змісту вважаємо, що дослідження існуючих концепцій надає змогу узагальнити та розглянути в єдності всю сукупність факторів, які прямо чи опосередковано впливають як на стан та розвиток міжнародних відносин, так і на права людини .

Пропонуємо під «міжнародним порядком» розуміти ідентифіковану за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі структуру взаємозв'язків, заснованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та регулюючих відносини держав та інших суб'єктів міжнародної системи на певному історичному етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цієї системи, які відповідають потребам найвпливовіших суб'єктів міжнародної системи даної історичної епохи. Він утворюється поміж складовими елементами міжнародної системи в процесі їх внутрішньої взаємодії та під впливом зовнішнього середовища.

Зміст обумовлює розвиток форми, що передбачає дослідження форми як зовнішнього упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту. Визначення порядку як структури відносин передбачає, що він має спиратись на формальну юридичну базу – договір або комплекс взаємопов'язаних угод, статут міжнародної організації, якщо звичайно не мається на увазі порядок в умовах однополярного світу.

Існує декілька основних поглядів на засоби організації міжнародного порядку. З точки зору представників різних теоретичних шкіл виокремлюються реалістичний, правовий, транснаціональний міжнародний порядок.

Реалістичний міжнародний порядок ґрунтується на розумінні того, що в основі міжнародних відносин лежить захист кожною з держав своїх національних інтересів. На основі відсутності міжнародної влади та ієрархії та примату державного суверенітету міжнародний порядок є продуктом співставлення національних інтересів держав та їхньої потуги (міждержавний порядок). Анархічна природа міжнародного порядку пояснюється тим, що кожний з суб'єктів, що утворює цей порядок, переслідує індивідуальні цілі і інтереси.

Правовий міжнародний порядок заснований на визнанні, що міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами і структурами наднаціонального характеру.

При інституціональному підході «міжнародний порядок» визначається як такий устрій міжнародних, міждержавних відносин, який має на меті забезпечити основні потреби країни, інших інститутів, права людини, створювати і підтримувати умови для їх існування, безпеки і розвитку.

В сучасному світі міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами чи структурами транснаціонального або навіть наднаціонального характеру. Транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами (міжнародними, регіональними організаціями, ТНК).

Системний підхід до аналізу структури поняття «міжнародний порядок» дозволяє виокремити економічний, політичний, інформаційний та інші види порядку. Цілісність світу передбачає, що політичний, економічний, інформаційний, гуманітарний та правовий порядок являють собою взаємопов'язані елементи міжнародного порядку як системи, яка реалізує суперечливість світу на основі взаємозв'язку, взаємозалежності і цілісності людської цивілізації. Взаємодія внутрішніх процесів в різних системах з зовнішніми умовами та можливостями також є вирішальним фактором міжнародного порядку.

Міжнародний порядок може бути організований як силовими, так і нормативними міжнародними засобами.

Будь-які концепції світового порядку, що виробляються тим чи іншим соціумом, є породженням існуючої в ньому свідомості і дають про нього цілком реальну інформацію, яка дозволяє краще зрозуміти це суспільство, його ставлення до проблеми захисту прав людини. Ці концепції використовуються владою в якості основи для формування політики своєї країни. З цієї точки зору ці концепції являють собою цілком реальне відображення і втілення політичної свідомості, яка сформувалась у відповідному суспільстві.

Оптимальним визначенням світового порядку у сфері прав людини може бути визнання універсального статусу прав людини, закріплення прав і свобод людини та їх захисту на міжнародному рівні. Людство давно усвідомило необхідність закріплення основних прав людини з метою їх забезпечення всіма державами світу. У зв'язку з цим було прийнято ряд основоположних міжнародно-правових актів.

Однією з головних універсальних правоохоронних організацій у сфері забезпечення прав людини є ООН, різноманітні комісії та комітети в її складі, крім того, універсальні договірні органи з прав людини, інші міжнародні універсальні та регіональні організаційні органи.

В основі проблеми універсальності прав людини лежить те, що не всі держави підтримують універсальний підхід до прав людини, який полягає в рівності всіх людей у їх правах та свободах. Це перш за все стосується країн Сходу та Африки. Такі держави, як Іран, Ірак, Колумбія, Пакистан та інші, вважають принципи, закріплені в Загальній декларації, такими, що суперечать їхнім цінностям та відображають лише західні стандарти [13]. Вони наголошують на певних традиційних культурних особливостях, які повинні

братися до уваги при визначенні універсального статусу прав людини. З одного боку, такі держави дійсно мають певні особливості, проте на практиці подібними аргументами оперують з метою виправдання свавілля влади. Незважаючи на всі вищевказані проблемні питання, на другій Світовій конференції ООН з прав людини, що відбулася у червні 1993 р. у Відні, було ще раз підтверджено ідею універсальності прав людини, проголошену у Загальній декларації прав людини. У прийнятій на ній Віденській декларації та Програмі дій від 25 червня 1993 р., зокрема в ч. 5, вказується, що міжнародне співтовариство повинно ставитись до прав людини глобально, у справедливій та рівній мірі [14].

У Загальній декларації прав людини в ст. 3 закріплено право кожної людини на життя, свободу і на особисту недоторканність, ст. 2 гарантує рівні права і свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального і майнового походження [15]. Іншим аспектом проблеми є те, що мусульманське право за своєю спрямованістю протилежне до проголошуваних у Загальній декларації принципів і норм. Крім того, незважаючи на висновок про примат міжнародного права над національним, як свідчить практика, при явній колізії норм міжнародного і національного права суддя віддасть перевагу національному законодавству.

Хоча природа прав людини є універсальною, проте вона певною мірою може обумовлюватися цивілізаційною, культурною та релігійною приналежністю. Тому реалізація міжнародних принципів у сфері прав людини є процесом, який все ще триває, маючи за мету впровадження принципу універсальності прав людини в життя, що, можливо, в майбутньому буде досягнуто.

Література:

1. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. - М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.157-161.
2. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. М.: Междунар. Отношения, 2003. - С.20-21.
3. Короткий Оксфордський політичний словник. \ За редакцією І. Макліна й А. Макмілана. Київ. Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. - С.715-716.
4. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. \ Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004.. - Т.2. - С. 325.
5. Nye J. What New World Order? \ Foreign Affairs. 1994 P.83-96.
6. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.158-161.
7. Там же.
8. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.157-161.
9. Там же.
10. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В.Львова \ Послесл. Г.А.Арбатова. - М., Ладомир, 1997.
11. Международный порядок: политико-правовые аспекты \ Под редакцией Г.Х. Шахназарова. М.: Наука, 1986. - С.31.
12. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. - М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.159.

13. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. — К.: «КМ АCADEMIA», 2000. — с. 35.
14. The Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by The World Conference on Human Rights 24 June 1993, U.N. Doc. A/Conf. 157/24 (Part 1). — P. 20-26 .
15. Загальна Декларація прав людини. — К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. — 12 с.